

**KTH Arkitektur
och samhällsbyggnad**

ETT BLIVANDE ÖSTERMALMS TEMPEL

Arkitekturtävling för Engelbrektskyrkan 1905-1906

Författare: Christina Andersson
E-post Christina@antikvarie.com

Examinator/ handledare:
Magnus Rönn,
Docent
Arkitekturskolan, KTH
KTH

Handledare/ lärare:
Jonas E Andersson,
Tekn Lic/ PhD Cand
Arkitekturskolan,

Christina Bodin Danielsson
Tekn Lic/PhD Cand

UPPSATS I FORT- OCH VIDAREUTBILDNINGSKURSEN:
Att utvärdera arkitektur – teorier och metoder, AD242V, 7.5 hp
Arkitekturskolan, Kungliga Tekniska Högskolan, KTH, Stockholm, VT 2010

Innehållsförteckning

1.	INLEDNING	4
1.1.	Syfte och frågeställning.....	4
1.2.	Metod, källor och avgränsningar	4
1.3.	Arkitekturtävlingshistorik i Sverige	5
1.4.	Bakgrund till tävlingen	6
2.	NÄMNDEN	7
2.1.	Riksantikvarie Hans Olof Hildebrand 1882-1913	7
2.2.	Arkitekt Ludwig Peterson 1853-1913.....	7
2.3.	Arkitekt Erik Lallerstedt 1864-1955	7
2.4.	Arkitekt Albert Theodor Gellerstedt 1836 -1914	7
2.5.	Dockmästare Feodor Werner 1836-1890	7
3.	SAKKUNNIGA TILLKALLADE AV ARRANGÖREN	8
3.1.	Arkitekt Gustaf Ferdinand Boberg 1860-1946	8
3.2.	Arkitekt Isak Gustaf Clason, 1856-1930	8
4.	TÄVLINGSPROGRAM TILL NY KYRKA OCH FÖRSAMLINGSHUS.....	8
4.1	Programkrav: kyrka	9
4.2	Programkrav: församlingshus	9
4.3.	Inlämningskrav	10
4.4.	Inlämnade skisser.....	10
5.	BEDÖMNINGEN	11
5.1	Inköpta	11
5.2.	Prisbelönade	13
5.3.	Tävlingskriterier vid bedömning	16
6.	ANALYS AV PROGRAM OCH MOTIVERIGAR	17
6.1.	Den vinnande arkitekten Lars Israel Wahlman 1870-1952	19
6.2.	Tidningsdebatt och kritik.....	19
7.	SAMMANFATTNING OCH AVSLUTANDE DISKUSSION	21
8.	EGNA REFLEKTIONER AV EN BYGGNADSANTIKVARIE	23
8.	KÄLLOR OCH LITTERATUR	24
	Bilaga.....	26

1. INLEDNING

Tidsandan, framtidsoptimismen och arkitekturtävlingarna kring sekelskiftet 1900, utgör en intressant period av vår arkitekturhistoria. Arkitekten Lars Israel Wahlman var bara 26 år gammal när han otippat vann arkitekturtävlingen för Engelbrektskyrkan i Stockholm år 1906¹. Engelbrektskyrkan invigdes 25 januari 1914 och räknas som ett av jugendepokens främsta verk i norra Europa, men också som ett genombrottsverk för nationalromantiken. Kyrkan markerar en vändpunkt inom svensk arkitektur och väckte stor beundran redan av sin samtid. De uppdrag som följde den, medförde att Wahlman vid sidan av sin lärarverksamhet vid KTH huvudsakligen kom att ägna sig åt kyrkoarkitektur. Wahlman har kommit att ses som en av våra främsta kyrkoarkitekter under 1900-talet².

Ett flertal av de tävlingarna som utlystes kring sekelskiftet gällde uppförandet av ny kyrka. Vid en jämförelse av samtidens kyrkoarkitektur ter sig Engelbrektskyrkan än mer unik och originell. Enbart i Stockholms innerstad uppförde Svenska kyrkan mellan 1890 - 1923 tio nya kyrkor med Engelbrektskyrkan inräknad. Först Johannes kyrka 1890, därefter Gustaf Adolfkyrkan 1892, Oscars 1903, Stefanskyrkan 1904 och Sofia kyrkan samt Gustav Vasa 1906. Kyrkorna uppfördes i nystilar. Hjorthagens kyrka från 1909 är intressant för att den i likhet med Engelbrektskyrkan uppförts i jugend. 1923 uppfördes slutligen Högalidskyrkan på söders höjder i en nationalromantisk stil med måtto att bli ett motstycke till Engelbrektskyrkan i norr.³

1.1. Syfte och frågeställning

Syftet är att redovisa hur nämnden gick till väga för att komma fram till en värdig vinnare. Uppsatsen avser att granska tävlingsprogrammet och analysera bedömningen av de inlämnade förslagen samt resultatet av tävlingen. Tävlingen utlystes 1 december 1905 och avslutades 10 april 1906. Av de 22 inlämnade bidragen vann arkitekten Lars Israel Wahlmans förslag. Nämnden övervägde en ny tävling mellan första och andra pristagarna. Arbetet avser vidare att sätta in tävlingen i ett större sammanhang i avseende till rådande ideal och eventuell debatt. Jag har arbetat utifrån följande frågeställning.

- Hur såg utvärderingskriterierna ut i tävlingsprogrammet och hur tillämpades de?
- Hur utvärderades tävlingsförslagen av nämndeledamöterna och vilka satt i nämnden?
- Hur gick nämnden tillväga för att kunna peka ut en vinnare?
- Hur motiveras valet av vinnare och vad skrev pressen?

1.2. Metod, källor och avgränsningar

Metoden består av närläsning och textanalys av befintliga dokument som finns på riksarkivet, i form av programhandlingar och ritningar. Nämndens motiveringar presenterades i Teknisk tidskrift: *Arkitektur och dekorativ konst* med moderna termer

¹ Tävlingen var en pristävling, vilket innebär att man tävlade om prispengar, för bästa inlämnade förslaget. Det innebär inte att ens förslag skulle komma att utföras.

² Lind Sven Ivar, Romare Bengt, Sterner Nils red. *Verk av L I Wahlman*, Stockholm AB tidskriften *Byggmästaren*. Stockholm 1950, s.34

³ Nilsson Christina, *Kyrkoguiden Vägledning till Kyrkorna i Stockholms stift*, (sammanställning av kyrkor inom Stockholms stift) Stockholm 2007. s.199

kallad *Arkitektur*. Tidningsartiklar i dagspressen från 11 april till 31 maj 1906 har studerats i mikrofilmssalen på Kungliga biblioteket, för att ta del av debatten i samband med presentationen av tävlingen. För att sätta in tävlingen i ett större sammanhang och skapa en förståelse för dess samtid, inleds uppsatsen med en kort historik om tävlingarnas genombrott i Sverige. Huvudlitteraturen har varit Rasmus Wærns avhandling *Tävlingarnas tid Arkitekturtävlingarnas betydelse i borglighetens Sverige*.

Att betrakta de prisbelönta ritningarna på stadsarkivet har ökat min förståelse för tävlingsbidragen. I analysen av nämndens motiveringar har jag utgått ifrån de åtta designkriterier som presenteras i Magnus Rönns artikel: *Att bedöma arkitektonisk kvalitet – om konsten att utse prisvinnare*.⁴ Designkriterier har med viss modifikation fungerat som ett bra redskap vid analysen. En avvikelse mot Rönns kriterium har varit designkriteriet materialbehandling eftersom ingen motsvarighet fanns i den granskade tävlingen. Ett viktigt ställningstagande för nämnden att ta hänsyn till var i stället byggnadskostnaden som i analysen blivit ett kriterium. Nämnden lämnade skriftliga ställningstaganden till 11 av förslagen. Jag har testat om nämnden använde kriterier vid gallringen av förslagen och vidare om det vinnande förslaget i så fall uppfyllde fler designkriterier än övriga tävlande.

Det äldre språkbruket i nämndens motiveringar och tidningarnas artiklar har moderniserats och bokstäver som f och h har tagits bort eller bytts ut, exempelvis har af blivit av och hvad blivit vad, detta för att underlätta textanalys och bearbetning i word. Även läsaren kan tillgodogöra sig materialet på ett mer överskådligt sätt med omskrivning till modern svenska. Litteraturstudier om, arkitekterna, tiden, debatten och andra kyrkor har kompletterat arbetet.

Tävlandet kan precis som uppsatsen delas upp i fyra centrala moment: Programskrivning, inlämning av skisser, presentation och bedömning i form av nämndens utlåtande. Materialet i uppsatsen utgörs av ovanstående material som analyseras och avslutas med en sammanfattande diskussion med egna reflektioner. Jag har avgränsat arbetet till att bara granska en tävling och den tid då det vinnande förslaget presenterades i dagspressen. Till diskussionens fortsatta bedömning hade det varit önskvärt att fortsätta söka i dagspressen efter fler artiklar rörande tävlingens resultat eller hitta artiklar om utställningen på Nationalmuseet där alla tävlande förslag visades.

1.3. Arkitekturtävlingshistorik i Sverige

De moderna arkitekttävlingarna växte fram i samband med den ekonomiska tillväxten i Europa. Tävlingsintresset sammanföll med det borgerliga samhällsbygget och ansågs vara utvecklande i demokratins anda. Tävlingen fungerade väl tillsammans med det moderna samhällets krav på urval genom konkurrens, röstning och opinionsbildning. I tidens anda skulle även arkitektur och kultur utvecklas genom konkurrens.

Arkitekttävlingar hölls under hela 1800-talet men tävlingarnas genombrott i Sverige kom inte förrän omkring 1880-talet i samband med industrialismen. I Sverige hölls den första arkitekturtävlingen redan 1782-83 för en ny kyrka i Johannes församling.

⁴ Rönn Magnus, Att bedöma arkitektonisk kvalitet – om konsten att utse prisvinnare, *Nordisk Arkitekturforskning* nr 3, 2003

Det vinnande förslaget realiserades aldrig och det dröjde till 1890 innan den nya kyrkan stod klar ritad av Carl Möller efter tävling 1881.⁵

Det moderna samhället krävde en rad nya byggnader som rådhus, skolor, teatrar, hotell, utställningar och kyrkor. Denna typ av offentliga byggnader lämpade sig väl för tävlingar. Det tävlades i hela landet, men det var framför allt i Stockholm de stora monumenttävlingarna hölls. De vanligaste enskilda tävlingsobjekten var svenska kyrkans byggnader.⁶

1877 bildades i Sverige Byggsamfundet som var den första intresseorganisationen för svenska arkitekter. Samfundets första projekt blev att sammanställa ordningsregler för pristävlingar. Reglerna slog bland annat fast att i allmänna tävlingar, tävlade man uteslutande om priset och i inbjudna tävlingar enbart om utförandet. Krav fanns också på anonymitet och att resultaten skulle bedömas av arkitekter tillsammans med lekmän. Förebilderna hämtades bland annat från Tyskland och England. Under nittonhundratalets första år fastställdes i flera europeiska länder de bestämmelser som del i arkitektprofessionens framväxt. Tävlingsreglerna fastställer en ny arkitektroll med fackmässiga krav på kontroll över tävlingsmomentet.⁷

Många arkitekter engagerade sig flitigt i att förbättra tävlingsreglerna runt sekelskiftet. Per Hallman, Erik Lallerstedt, Carl Westman och Ragnar Östberg kämpade med att föreningen borde utse domare. Även förekomsten av plagiering i tävlingsförslagen ansågs vara ett problem. I 1901 års regler ställdes därför en uppmaning till nämndemännen att utelämna förslag som ansågs vara kopior.⁸

Tävlandet sågs som en rimlig start för en självständig verksamhet och trots få chanser att vinna fortsatte man att tävla.⁹ Tidningarnas mediala framväxt bildar en länk mellan arkitekter och allmänhet. Tidskriften Arkitektur kunde ibland ägna flera nummer åt samma tävling vilket var fallet med tävlingen för Engelbrektskyrkan. Också dagspressen kommenterade tävlingarna och den nya arkitekturen.¹⁰ Dagens tävlings-system är mer detaljerat och noggrant men mycket överensstämmer med de grundläggande principerna som antogs av Sveriges Byggsamfund.

1.4. Bakgrund till tävlingen

Den 15 september 1905 tillsatte kyrkorådet i den ännu odelade Hedvig Eleonora församling en prisnämnd, med uppgift att samla in och bedöma tävlingsritningar till kyrka med församlingshus för Engelbrekt församling. Till Ledamöter utsågs samma dag: riksantikvarie Hans Hildebrand, dockmästare Feodor Werner, överintendenten Albert Theodor Gellerstedt samt arkitekterna Ludvig Peterson och Erik Lallerstedt. Efter avgjord pristävling rekommenderade nämnden ny tävling mellan första och

⁵ Wærn Rasmus, *Tävlingarnas tid Arkitekturtävlingarnas betydelse i borglighetens Sverige*. s.32 samt, s. 161

⁶ Wærn, s. 33- 51

⁷ Ibid, s. 59- 67

⁸ Ibid, s. 65

⁹ Ibid, s.99

¹⁰ Ibid, s.85-87

andra pristagarna. Kyrkorådet tillkallade därför sakkunniga till biträde. Dessa var arkitekterna Isak Gustaf Clason och Ferdinand Boberg samt Erik Lallerstedt.¹¹

2. NÄMNDEN

2.1. Riksantikvarie Hans Olof Hildebrand 1882-1913

Arkeolog, och museiman Hildebrand, studerade i Uppsala och tog filosofie kandidatexamen 1865. Från 1879 och fram till 1907 var han riksantikvarie, en titel han övertog av sin far. Hildebrand blev 1895 invald i Svenska Akademien, stol 6. 1902 invald i Akademien för de fria konsterna.¹²

2.2. Arkitekt Ludwig Peterson 1853-1913

Arkitekten Ludwig Peterson studerade i Stockholm vid KTH 1871-72 och vid Konstakademien 1873-80, då han erhöll den kungliga medaljen, Åren 1880-1904 var han arkitekt i Överintendentsämbetet och mellan 1884 till 1886 biträdande lärare i husbyggnadskonst vid Tekniska högskolan. Precis som Gustaf Isak Clason var Peterson en av Wahlmans lärare och under Wahlmans första praktik hans mentor.¹³

2.3. Arkitekt Erik Lallerstedt 1864-1955

Arkitekten Erik Lallerstedt studerade på KTH, han blev klar med sina studier ungefär samtidigt som Wahlman påbörjade sina år 1889.¹⁴ Lallerstedt var efter Clason den mest anlitade domaren i början av sekelskiftet 1900. Han anlätades framför allt i tävlingar om offentliga byggnader och kyrkor. Mellan 1907- 1929 var han professor vid KTH.¹⁵

2.4. Arkitekt Albert Theodor Gellerstedt 1836 -1914

Allkonstnären, arkitekten Albert Theodor Gellerstedt var på 1850-talet elev vid Konstakademien, där han ägnade sig åt studier av byggnadskonsten, mestadels under Fredrik Wilhelm Scholanders ledning. Som ingenjör arbetade Gellerstedt till 1877, då han utnämndes till professor i arkitektur och fackskoleföreståndare vid KTH, där han redan från 1874, varit lärare i allmän byggnadslära och husbyggnadskonst. Från 1897 fram till 1904 var Gellerstedt chef på Överintendentsämbetet. Han var ledamot av Svenska Akademien under perioden 1901 - 1914.¹⁶ Under 1800-talet var Gellerstedt en flitigt anlitad domare.¹⁷

2.5. Dockmästare Feodor Werner 1836-1890

Dockmästare Feodor Werner hade ett ärofyllt yrke som dockmästare på Bleckholmen. Under perioden 1878-1892 satt han i Stockholms Stadsfullmäktige och mellan 1880-1890 satt han i Riksdagens andra kammare, där var han en av Borgerskapets 50

¹¹ Wærn Rasmus, *Tävlingarnas tid Arkitekturtävlingarnas betydelse i borglighetens Sverige*. s.85-87

¹² http://sv.wikipedia.org/wiki/Hans_Hildebrand, Hildebrand är känd för att ha utarbetade en modern inventeringsteknik. Fornlämningarna började under hans tid att markerades på kartor.

¹³ http://sv.wikipedia.org/wiki/Ludwig_Peterson

¹⁴ http://sv.wikipedia.org/wiki/Erik_Lallerstedt

¹⁵ Wærn, s.94

¹⁶ http://sv.wikipedia.org/wiki/Albert_Theodor_Gellerstedt

¹⁷ Wærn, s.94

äldste.¹⁸ Werner var inte arkitekt utan politiker och räknas som lekman i nämnden.

3. SAKKUNNIGA TILLKALLADE AV ARRANGÖREN

3.1. Arkitekt Gustaf Ferdinand Boberg 1860-1946

Arkitekten Ferdinand Boberg genomgick, efter studier vid Kungliga Tekniska högskolan i Stockholm, Konstakademiens arkitekturskola 1882-84 och erhöll vid avslutningen den kungliga medaljen. Efter flera studieresor blev han 1897 ledamot av konstakademin. Boberg var en av sin tids främsta svenska arkitekter.¹⁹

3.2. Arkitekt Isak Gustaf Clason, 1856-1930

Arkitekten Isak Gustaf Clason var professor i arkitektur vid KTH i Stockholm under perioden 1890-1904. Mellan åren 1903-1917 var han förste intendent i Överintendentsämbetet och sedan byggnadsråd från 1917 fram till 1923. I G Clason kom under tävlingarnas 65 första år att bli Sveriges mest verksamma prisdomare. Han blev anlitad i minst 69 prisnämnder mellan 1892 och 1924. Som ordförande för avdelningen för husbyggnadskonst i Teknologiföreningen 1891-1903 var han i position att fördela domaruppdrag.²⁰ År 1907 valdes Clason till ledamot av Kungliga Vetenskapsakademien.²¹

4. TÄVLINGSPROGRAM TILL NY KYRKA OCH FÖRSAMLINGSHUS

Den 1 december 1905 utlyses en tävling mellan svenska arkitekter i fråga om skissritningar med beskrivning till en ny kyrka samt församlingshus. Tävlingsprogrammet finns sparad i Hedvig Eleonoras kyrkoprotokoll med fyra sidor maskinskriven text som justerats med penna.²² Tävlingsprogrammet och resultatet av tävlingen återgavs också i tidskriften Arkitektur.²³ Programmet inleds med en beskrivning av vad församlingen önskar:

"På den plats, som är angiven på medföljande tomtkarta, skall uppföras en med torn eller kupolöverbyggnad försedd kyrka samt ett församlingshus".²⁴

Kyrkan skall således ha torn eller kupolöverbyggnad, övriga programkrav redovisar nedan:

¹⁸ <http://libris.kb.se/bib/384716> samt <http://libris.kb.se/bib/1837723>. Det är oklart om han som politiker ofta hade denna typ av uppdrag.

¹⁹ http://sv.wikipedia.org/wiki/Ferdinand_Boberg

²⁰ Wærn, s.92-93

²¹ http://sv.wikipedia.org/wiki/Isak_Gustaf_Clason, Clason kom under 1890-talet att anses som en arkitekturens förnyare som förespråkade användning av äkta material såsom tegel och huggen sten istället för puts och gips. Clasons vann tävlingen om fasad till Friedrich Bünsows bostadshus vid Strandvägen i Stockholm som byggdes 1886-88. Det Bünsovska huset fick epokgörande effekt i den svenska arkitekturhistorien och kom under lång tid att betraktas som en förebild.

²² Stadsarkivet, *Hedvig Eleonora Församlings kyrkostämmas och kyrkorådets protokoll och handlingar*. 1905

²³ Ibid.

²⁴ Stadsarkivet, *Hedvig Eleonora Församlings kyrkostämmas och kyrkorådets protokoll och handlingar*. 1905

4.1 Programkrav: kyrka

1. Kyrkan skall uppföras i tegel på sockel av granit samt täckas med skiffer, tegel eller kopparplåt, för dörr- och fönsteromfattningar, lister och dekorationer föreslår tävlande lämpligt hållbart material, släta ytor putsas eller fogstryks.
2. Kyrkan skall rymma i öppna bänkar cirka 1,500 fasta sittplatser, av minst 0,55 m. bredd och skall avståndet från bänkrygg till bänkrygg vara minst 0,85 m.
3. Minst tre, med vindfång försedda ingångar, skall ordnas så att korsdrag i möjligaste mån i kyrkan undviks och tillträde till eventuella läktare erhålls utan passage genom kyrkan.
4. Huvudingången bör vara minst 2,4 m:rs bredd.
5. Platsen för de viktigaste kyrkomöblerna, även dopfunten anges i planritningarna.
6. Invid rymlig och ljus sakristia bör finnas välvt brandfritt arkivrum samt toaletterum.
7. Orgeln skall ha minst 32 stämmor och bör invid densamma finnas sittplatser för 40 sångare, dessa platser ska inte inräknas i ovannämnda 1,500 platser.
8. I tornet eller kupolöverbyggnaden skall utrymme finnas för tre stycken ringklockor av lämplig storlek och skall dessutom vid lämpligt ställe inom byggnaden beredas plats för urverk med helst fyra visartavlor.
9. Sättet för kyrkans uppvärmning bör i förslaget anges.
10. Byggnadskostnaden för kyrkan komplett färdig med planerings, terrasserings- och grundläggningsarbeten samt all inredning, även värmeledning och elektrisk belysning med armatur, får ej överstiga 700,000 kr

4.2 Programkrav: församlingshus

1. Angående byggnadsmaterial gäller för denna byggnad samma bestämmelser som för kyrkan.
2. Byggnaden skall innehålla:
 - a) kyrksal (cirka 100 kvm), med rum för pastor (cirka 15 kvm) samt herr- och damtoalett och nödiga klosetter och pissoar för läsbarne.
 - b) Pastorsexpedition (cirka 70 kvm), med väntrum om (cirka 30 kvm). Kapprum, arkiv och rum för kyrkohedern (minst 20 kvm), till detta sistnämnda rum bör finnas ett mindre kassavalv och rummet bör stå i bekväm förbindelse med kyrkoherdens våning.
 - c) Sessionssal för kyrko- och skolråd (cirka 45 kvm) med rum för kyrkovårdar, arkiv, kassavalv, väntrum, kapprum och toaletterum.
 - d) Boställsvåning för kyrkohedern innehållande åtta rum och kök. En bostadsvåning för komminister innehållande sex rum och kök. Två bostadsvåningar för pastorsadjunkt och klockare. Dessa skall vardera innehålla

fem rum och kök. Bostad innehållande två rum och kök för kyrkovaktmästare, dessutom bör finnas reservrum, tillgängligt från förstugan.

3. Byggbkostnaden för församlingshuset komplett färdigt med grund och fast inredning, men ej lösa möbler medräknade, får ej överstiga 225,00 kronor.²⁵

4.3. Inlämningskrav

Då en del av tomten som gränsande mot Karlavägen ännu inte var av församlingen förvärvad måste två alternativa situationsplaner uppföras, den ena, detta såsom huvudförslag med den rödsträckade tomtytan ansedd hörande till tomten den andra med denna yta ansedd såsom icke tillhörande tomten, utan för annat ändamål byggd.

På båda dessa situationsplaner skola kyrkans och församlingshusets läge redovisas, även tomtens ordnande med gångar och trappor samt prydnad med planteringar anges, dessutom skall de viktigaste punkternas höjdlägen anges. Vid bestämmandet av dessa höjdlägen bör hänsyn tas till kyrkans bekväma tillgänglighet av begravingar och andra kyrkliga förbättringar. Inlämnat tävlingsförslag vars ritningar bör vara i orullat skick och vara försedd med motto eller märke, åtföljas av förseglad namnsedel samt följande handlingar:

För kyrkan:

Minst två planritningar: minst tre fasadritningar; längd och tvärsektion.

För församlingshuset:

Perspektiv som visade församlingshuset samt material och konstruktionsbeskrivning som skulle ligga till grund för den kostnadsberäkning prisdomaren tänkte låta genomföra. För församlingshuset gällde desamma som för kyrkan.

4.4. Inlämnade skisser

De tre bästa förslagen skulle tilldelas prispengar och endast de prisbelönda förslagen skulle namnsedeln öppnas på.²⁶ Det står också att förstapriset inte berättigade till byggnadens utförande. Om förslaget kom i fråga:

”ägde sådana förtjänster”.²⁷

att det blev aktuellt att uppföra kyrka och församlingshus, skulle ersättning betalas enligt gällande arkitekttaxa. Totalt inlämnades 22 stycken bidrag och tävlingen avslutades den 10 april 1906.²⁸

Nämnden konstaterade att samtliga bidrag var inlämnade med det antal ritningar och handlingar som tävlingsprogrammet angav. De inlämnade förslagen var alla försedda

²⁵ Hedvig Eleonora församling, *Kyrkostämmans och kyrkorådets protokoll och handlingar*, 1905, Små förändringar har gjorts i texten.

²⁶ Hedvig Eleonora församling, *Kyrkostämmans och kyrkorådets protokoll och handlingar*, 1905

²⁷ Ibid.

²⁸ Hedvig Eleonora församling, *Kyrkostämmans och kyrkorådets protokoll och handlingar*, 1905.

med ett motto som är antecknade i kyrkoprotokollet den 11 april 1906 och undertecknad av A. H. Hallin.

Nummer 1: "Grant" N: o 2, "Presto" N: o 3, "Murslev i tecken", N: o 4, "Prudentius, N: o 5, "En sköld med E" N: o 6, "J.H.S" N: o 7, "Församlingsgården" N: o 8, "Cirkeln", N: o 9, "Jam" N: o 10, "Sentia mea" N: o 11, "Olle", N: o 12, "Croix, N: o 13, "Domino" N: o 14, "Otto" ritat i en sköld, N: o 15, Consiglio N: o 16, "En blomma med kvist" N: o 17, "Choral", N: o 18, "Hedvig Eleonora" N: o 19, "Bi Li" N: o 20, "Kali" N: o 21, Välgörenhetsmärke N: o 22, "Complex"

Samtliga förslag ställdes ut på Nationalmuseet. Enligt artikel i DN gick förslagen att beskåda från och med måndagen 28 maj 1906.^{29 30}

5. BEDÖMNINGEN

Efter en första genomgång av de inlämnade förslagen gallrades tio förslag bort. Dessa ansågs av nämnden ha:

"antingen konstruktiva eller konstnärliga brister eller olämpliga anordning i allmänhet och därför inte komma i fråga till för pris".³¹

De som gallrades bort var följande nummer 1, 3, 4, 5, 6, 10, 11, 15, 18, 19.³²

Vid nästa sortering uteslöts tre förslag med följande motiveringar: Nummer 21 "välgörenhetsmärket". Förslagets fasadarkitektur och interiören ansågs ha föga värde, men äger förslaget hävd beträffande planer och särskild församlingshuset även som vad byggnadens gruppering angår förtjänst.³³

Nummer 20 "Kali" Äger en förståndig men ganska torr och intetsägande arkitektur. Kyrkan och församlingshuset inbördes läge på tomten är inte arkitektoniskt ordnat.

Nummer 9 "Jam" Vad kyrkans och församlingshusets inbördes läge angår, gäller samma anmärkning som vid närmast föregående förslag. Det stora midkrönt å kyrkan är på intet sätt för kyrkans inre tillgodogjort. Kyrkans och församlingshusets byggkostnader stora, kyrkans plan och fasader äga dock avsevärda förtjänster.

Sex förslag sorteras bort efter att kostnadsberäkningar utförts och endast två av dessa förslag gavs motivering. Riksarkivet har bara de vinnandeförslagen och de två av församlingen inköpta, det har således inte gått att ta del av de övriga förslagen eller ta reda på vilka arkitekter som deltog.

5.1 Inköpta

Förslagen nummer 2 med motto "Presto" inlämnat av Alf Landén och förslag nummer 22 med motto "Komplex" inlämnat av Axel Lindegren ansågs av nämnden vara för dyra för att kunna utföras. Presto ansågs av prisenämnden ha en:

²⁹ Ett blivande Östermalms tempel, *Dagens Nyheter*; 1906-05-27

³⁰ Enligt muntlig uppgift av Gertred Nord anställd vid Nationalmuseums arkiv, 2010-05-20
Utställningskataloger (helt kompletta) finns inte kvar från 1906.

³¹ A. H. Hallin, Kyrkorådet, *Arkitektur* nr 7, 1906

³² A. H. Hallin, Kyrkorådet, *Arkitektur* nr 7, 1906

³³ A. H. Hallin, *Arkitektur*, nr 7, 1906

"monumental och helgjuten arkitektur" samt "god plan för kyrkan".³⁴

Figur: 1 "Presto" inlämnat av arkitekt Alf Landén. Källa: Stadsarkivet, ritning fotograferad av Christina Andersson.

Förslaget Komplex var enligt nämndens åsikt en av de bäst gällande sina fasader och gruppering.³⁵

Enligt nämnden vore det önskvärt om båda förslagen av församlingen inlöstes.

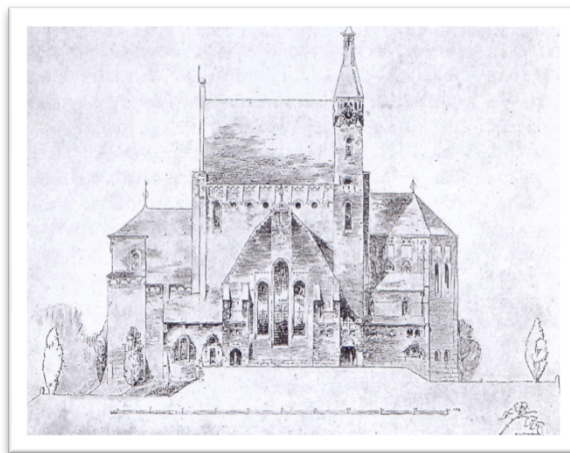
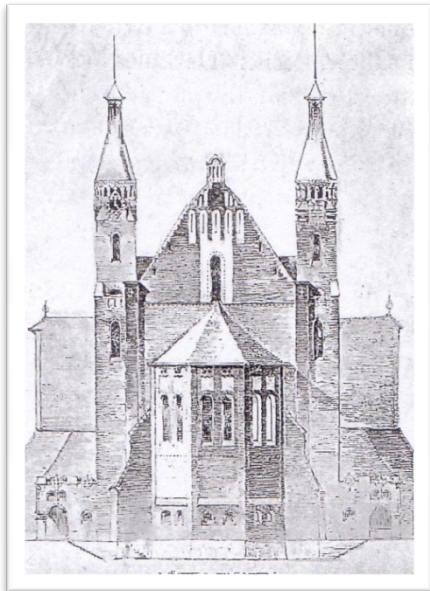
Figur: 2 Motto Komplex ritat av Axel Lindgren ansågs vara för dyr att uppföra, förslaget inköptes för sina fina fasader. Takryttare synlig inock, han inte renritas. Källa: Stadsarkivet, ritning fotograferad av Christina Andersson.

³⁴ A. Hallin, *Arkitektur*, nr 7, 1906

³⁵ Ibid.

5.2. Prisbelönade

Första pris gick till förslag nummer 16 med motto ”En blomma med kvist” inlämnat av arkitekten Lars Israel Wahlman.

Figur: 3 Det vinnande förslaget av Wahlman, från vänster västra fasaden samt den norra. Källa: ”Verk av L I Wahlman”, Stadsarkivet har enbart de slutgiltiga ritningarna.

Nämndens motivering var som följer:

*”Förslaget är av självständig, helgjuten karaktär med åtminstone vad det yttre angår en för våra förhållanden synnerligen lämplig och på samma gång originell arkitektur, samt äger dessutom följande förtjänster: synnerligen väl ordnad situationsplan, med omsorgsfull tillämpning av terrängförhållandena, väl anordnade ingångar, predikstol och kor synliga från alla platser i kyrkan, vackert belyst interiör, alla kyrkans och församlingshusets detaljer även som kyrkomöblerna vittnade om, att dem givits en god konstnärlig omvårdnad, församlingshusets planer så ordnade, att i detsamma boende familjer ha skilda trappor och förstugor. Interiören visar goda konstruktiva anordningar, men synes dekoreringen av triumfbågen vara av en för våra förhållanden främmande karaktär. Byggnadskostnaden ej överstigande de i programmet uppgivna summorna”.*³⁶

2:a priset gick till nummer 7 motto ”Församlingsgården” inlämnat av arkitekterna Ivar Tengbom och Ernst Torulf. Arkitekterna var utbildade på Chalmers i Göteborg och statade arkitektkontor tillsammans år 1906.³⁷

³⁶ A. H. Hallin, Täflingen för ny kyrka jämte församlingshus för Engelbrekts församling i Stockholm, *Arkitektur* nr 7, 1906

³⁷ <http://www.tengbomgruppen.se/home.aspx#/history/>

Figur: 4, Arkitekterna Tengboms och Torulfs förslag kom på andra plats. Källa: Stadsarkivet, ritning fotograferad av Christina Andersson.

Nämndens motivering var som följer:

”Förslaget har en enkel, värdig och monumental karaktär, med en för våra klimatiska förhållanden en särledes god arkitektur och äger dessutom följande förtjänster: I huvudsak väl ordnad situationsplan, väl ordnade ingångar, predikstol och kor synliga från nästan samtliga platser, interiören av en monumental, lätt överskådlig karaktär, med vacker belysning. Församlingslokalerna inrymda i två byggnader och där på ett förståndigt sätt ordnade; en anordning genom vilken, fast än icke ifrågasatt i programmet, författaren dock kan anses ha löst den föreliggande uppgiften. Byggnadskostnaden i det närmaste motsvarande programmets föreskrift”.³⁸

Nämnden ansåg att både första och andra priset hade mycket goda ”konstnärliga insatser” och att båda efter viss omarbetning skulle lämpa sig för utförande. Nämndens beslut var inte helt enhälligt, dockmästare Werner reserverade sig angående första priset för kyrkan. Nämnden föreslog en omtävlan mellan första och andra pristagarna. Redaktör Torben Grut som redogör för tävlingen i tidskriften *Arkitektur* håller med nämnden om att det skulle vara lämpligt med en ny tävling mellan första och andra pristagarna.³⁹

³⁸ A. H. Hallin, *Arkitektur* nr 7, 1906

³⁹ Grut Torben, Tävlingen för ny kyrka jämte församlingshus för Engelbrekts församling i Stockholm, *Arkitektur* nr 7, 1906

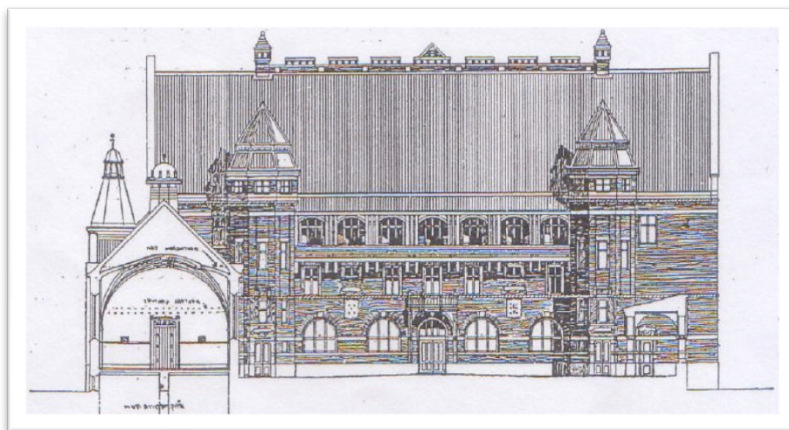
3:e priset för kyrkan gick till nummer 17 "Choral" inlämnat av Charles Lindholm.

Figur:5,Tredje priset delades av två, pris för kyrka gick till Charles Lindholm. Källa Stadsarkivet, ritning fotograferad av Christina Andersson.

Nämndens motivering var som följer:

"Förslaget har en god och väl genomarbetad arkitektur samt äger dessutom följande förtjänster: god situationsplan, kyrkans ingångar, fastän ej av monumental verkan, i övrigt dock tillfredställande, kor och predikstol synliga från nästan samtliga platser i kyrkan. Huvudfasaden av en särdeles livfull och tilltalande verkan. Kostnadssumman i de närmaste överensstämmande med programmet. Församlingshuset har ej kunnat tillerkännas något pris emedan detsammas planer ej äro tillfredsställande, - särskilt äro bostadslägenheterna genom rummets placering och otillfredsställande storlek ej i enighet med nutidens fordringar, - och fasaderna mot Östermalms - och Uggleviksgatan genom de många trapporna oroliga".⁴⁰

Figur 6: Motto Croix ritat av G.A. Nilsson fick tredje pris för sitt församlingshus. Källa: Tidskriften Arkitektur.

3: priset för församlingshuset gick till nummer 12 med motto "Croix" inlämnat av G. A. Nilsson.

⁴⁰ A. H. Hallin, *Arkitektur* nr 7, 1906

Nämndens motivering var som följer:

"Förslaget äger som helhet betraktade förtjänster såväl i planordning som vad byggnadernas yttre angår, men anser nämnden, att då kyrkans huvudfasad ej är lyckligt löst och förslagets kostnad avsevärt överskrider den bestämda kostnadssumman, blott församlingshuset, vilket äger goda såväl planer som fasader, må kunna belönas".⁴¹

5.3. Tävlingskriterier vid bedömning

En tävlingsnämnd består av personer som anses ha kompetens inom området som skall bedömas. Enligt dåvarande tävlingsregler behövde nämnden bestå av både fackmän och lekmän. Vid tävlingen för Engelbrektskyrkan bestod nämnden av tre väl meriterade arkitekter av olika åldrar samt riksantikvariern Hildebrand och dockmästare Werner. Av dessa var Erik Lallerstedt den yngsta och en flitigt anlita domare vid tiden runt sekelskiftet.⁴² Under 1800-talet var Gellerstedt en ofta anlita domare och hade således lång erfarenhet. Nämnden var väl sammansatt när det gäller åldersfördelning och kompetens. Vad utgick man då ifrån för kriterier för att kunna utse det bästa förslaget? Hur motiverade nämnden trovärdiga omdömen? Magnus Rönn har i artikeln *Att bedöma arkitektonisk kvalitet - om konsten att utse prisvinnare*, listat åtta designkriterier som Stenprisets nämnd använder som utgångspunkt för att på värdiga grunder kunna utse en vinnare.⁴³ Nämndens kriterier uppvisar stora likheter med de 11 förslag, som nämnden motiverat sitt ställningstagande till i tävlingen, om ny kyrka för Engelbrekts församling.

Designkriteriet materialbehandling har uteslutets eftersom ingen motsvarighet fanns i den granskade tävlingen. Ett viktigt ställningstagande för nämnden att ta hänsyn till var i stället byggnadskostnaden, som i denna analys blivit ett kriterium. Det förslaget nämnden först anser vara det bästa av de inkomna, diskvalificeras på grund av den allt för höga byggkostnaden. Utfallet av kriterieanvändningen ser ut som följer:

Ljus och belysning

Det går ut på att förslaget värderas utifrån färgintryck och behandling av ljuset. Av de kvarvarande ritningarna noteras att endast första och andrapristagaren har använt rikligt med färg på minst en av sina inlämnade skisser, vilket i viss mån måste ha påverkat nämndens första synintryck. I motiveringarna för interiören används termen vackert belyst. Två av de 11 förslagen, första och andra priset anses av nämnden vara vackert belyst.

Skönhet och behärskning

Innebär att förslagen bedömts i termer av olika skönhetsvärden som, god konstnärlig omvårdnad, enkel, tillfredställande, eller livfull. För de förslag som inte går vidare används i stället motsatser som torr och av föga värde samt konstnärliga brister. I samtliga 11 förslag har nämnden bedömt dessa värden. Det vinnande förslaget ansågs ha god konstnärlig omvårdnad. Andra pristagarnas kyrka var enkel och värdig med särdeles god arkitektur.

⁴¹ A. H. Hallin, Tävlingen för ny kyrka jämte församlingshus för Engelbrekts församling i Stockholm, *Arkitektur* nr 7, 1906

⁴² Wærn, s. 94

⁴³ Rönn Magnus, Att bedöma arkitektonisk kvalitet - om konsten att utse prisvinnare, *Nordisk Arkitekturforskning*, nr 3, 2003

Ändamålsenlighet och funktion

Det går ut på att förslaget värderas utifrån rumslig organisation i samband att uppfylla funktionella krav som konstruktiva anordningar, exempelvis predikstol och kor synliga från alla platser. Ändamålet tydliggörs genom utformning som väl utformade ingångar och överskådlig karaktär. I tre av 11 förslag har nämnden ansett förslagen ha dessa förtjänster. Första pristagaren ansågs av nämnden ha väl anordnade gångar och predikstol och kor var väl synliga. Andra pristagarna ansågs ha väl ordnade ingångar och predikstol och kor var synliga från nästan alla platser.

Originalitet och nyhetsvärde

Endast det vinnande förslaget anses av nämnden vara både självständig och originellt.

Tradition och historia

Det går ut på att förslaget som en motsats till att vara originella och nyskapande bedöms med hänsyn till kulturella värden, historiska förebilder och traditionella lösningar. I motiveringarna används termen ”våra förhållanden lämplig” eller ”för våra förhållanden främmande”. I tre av 11 motiveringar hänvisar man till våra förhållanden, d.v.s. svensk tradition inom kyrkan. Det vinnande förslaget ansågs till sitt yttre förhållande vara synnerligen lämplig samtidigt som triumfbågen ansågs vara främmande för våra förhållanden. Andra pristagarna ansågs ha god arkitektur i förhållande till svenskt klimat.

Symbolverkan och monumentalitet

Det går ut på att förslaget värderas utifrån symbolspråk i utformningen eller att som i tävlingen för Engelbrektskyrkan där nämndens motiveringar innehåller ord som helgjuten eller monumental karaktär. I fyra av 11 motiveringar används något av dessa begrepp. Det vinnande förslaget anses vara helgjutet. Andra pristagarna anses av nämnden ha såväl monumental exteriör som interiör.

Anpassning till plats och terräng

Det går ut på att förslaget värderas utifrån relationen till en omgivande miljö eller som i tävlingen för Engelbrektskyrkan till terrängen. Nämndens motiveringar innehåller termer som väl ordnad situationsplan, gruppering med mera. I samtliga 11 förslag har nämnden bedömt ovanstående. Det vinnande förslaget anses av nämnden ha en ordnad situationsplan och en omsorgsfull tillämpning av terrängförhållandena. Andra pristagarna ansågs ha ordnad situationsplan.

Byggnadskostnad

Att församlingen skulle ha råd att uppföra kyrkan var av stor vikt, samtliga 11 förslag har bedömts efter byggnadskostnaden i tävlingsprogrammet. Det vinnande förslaget översteg inte budgeten, vilket tycks ha varit av stor betydelse för nämnden. Andra pristagarna klarade nästan att hålla budgeten.

6. ANALYS AV PROGRAM OCH MOTIVERINGAR

Vid en textanalys av nämndens motiveringar framgår tydligt att man redan för över hundra år sedan arbetade med beslutsmatris, för att nämnden på ett professionellt sätt skulle kunna bedöma de skissritningar som inkom till tävlingen för Engelbrektskyrkan

och dess församlingshus. Vid en analys av prisnämndens utlåtanden är Wahlmans bidrag det enda förslaget som i motiveringen uppfyller alla åtta designkriterierna. Tengboms och Torulfs kommer som en god tvåa och uppfyller alla kriterier utom *originalitet och nyhetsvärde*.

Tävlingsprogrammet har på ett övergripande plan styrt värderingen av de inlämnade förslagen. Det anmärkningsvärda, då det gäller första priset är att programmet föreskrev en kyrka med torn eller kupolöverbyggnad något prisvinnaren valt att bortse ifrån och i stället ritade en kyrka med ett par rundade torn. Att prisnämnden bortsåg från en så betydande del av programmet vid värderingen kan tyckas märklig. Det var ingen liten avvikelse mot programmet. Inte heller andra pristagarna hade något torn utan i stället dubbeltorn som enligt Wærn var ett populärt tävlingstema runt sekelskiftet.⁴⁴

Enligt de svenska reglerna skall nämnden lämna skriftliga omdömen som innehåller fyra delar: allmänt omdöme, individuell bedömning, beslut om fördelning av prissumman och rekommendation till arrangören. Nämnden lämnade först ett allmänt omdöme vid en första gallring och därefter individuella motiveringar. Oenighet i nämnden har också protokollförts. Dockmästare Feodor Werner hade reserverat sig angående första priset för kyrkan. I övrigt var nämndens medlemmar överens om följande. De två bästa förslagen rekommenderades av nämnden till vidare bearbetning. Att rekommendera omarbetning är tillåtet inom det svenska regelverket. Vidare rekommenderade nämnden en ny tävling mellan första och andra pristagaren. Nämnden rekommenderade också församlingen till inköp av två förslag som inte tilldelats pris⁴⁵.

Den 12 maj 1906 tog nämnden sitt beslut. Första priset gick till Wahlmans förslag och presenterades i tidskriften *Arkitektur*. Priset berättigade inte till byggnadsritningarnas utförande, detta hade tydligt framgått när tävlingen utlystes.⁴⁶

Engelbrekts församling påbörjade sitt arbete som ny församling samma månad och höll sin första kyrkostämma den 29 maj 1906. Stämman bestämde att tillkalla sakkunniga. Detta kan ha berott på oenigheten inom nämnden men kanske också på den kritik eller förvåning över det vinnande förslaget som framkommit i dagspressen. Kyrkorådet tillkallade därefter följande sakkunniga: professor Isak Gustaf Clason samt arkitekterna Ferdinand Boberg och Erik Lallerstedt (Lallerstedt hade redan varit med i den första nämnden). De sakkunniga instämde i nämndens första utlåtande och avböjde tanken på nya förslag i sitt utlåtande den 5 oktober 1906.⁴⁷

Deras enda mer signifikanta reservation gick ut på att kyrkan borde förses med torn. Genom samråd med den vinnande arkitekten och kyrkorådet kom man således överens om att förslaget skulle ritas om. Det nya förslaget tillstyrktes den 30 mars

⁴⁴ Wærn, s. 207 författaren hänvisar till stadsplanetävling i Göteborg 1901. Vid 1906 var inget sådant förslag ännu byggt men Tengbom vann tävlingen om Högalidskyrkan 1911 med dubbeltorn.

⁴⁵ A. H. Hallin, Täflingen för ny kyrka jämte församlingshus för Engelbrekts församling i Stockholm, *Arkitektur* nr 7, 1906

⁴⁶ Stadsarkivet, *Hedvig Eleonora Församlings kyrkostämmas och kyrkorådets protokoll och handlingar*. 1905

⁴⁷ Kaijeser m.fl Engelbrektskyrkan, *Minnesskrift vid kyrkoinvigningen*, Stockholm 1914, s. 5

1908.⁴⁸ Därmed behövdes ingen inbjuden tävling för att beskriva projekteringsuppläggningsen.

6.1. Den vinnande arkitekten Lars Israel Wahlman 1870-1952

Lars Israel Wahlman, studerade vid Kungliga Tekniska högskolan 1889-93 under ledning av Isak Gustaf Clason som var hans huvudlärare i arkitektur och arkitekturhistoria. Vid den här tiden påbörjades sökande efter en ny stil och Clason förespråkade användning av äkta material som tegel och sten, vilket blev vägledande för den kommande generationen arkitekter. Wahlmans lärare i husbyggnadskonst var Ernst Stenhammar. Efter utbildningen följde en kort gesälltid såsom biträdande arkitekt hos Ludvig Peterson och Ernst Stenhammar. Wahlman utvecklade sin stil genom inflytande av brittisk villa- och landskapsarkitektur, den brittiska arkitekten Baillie Scott och jugendstilen. 1895 började Wahlman själv undervisa på KTH. Till en början ritade han många villor men 1906 vann han tävlingen om Engelbrektskyrkan som blev hans första kyrka. 1912 blev Wahlman professor på KTH och undervisade fram till sin pension 1935 i landskapsarkitektur och dess historia samt i traditionell timmerbyggnadsteknik. Wahlman blev en flitigt anlita domare under det tidiga nittonhundratalet.⁴⁹

6.2. Tidningsdebatt och kritik

Tävlingarna och massmedias roll i form av dagspress och facktidskrifter var delar i det offentliga samtalet. Rasmus Wærn menar i sin avhandling *Tävlingarnas tid* att tävlingarna inte bara skapade ett underlag för en offentlig debatt utan också att varje förslag var ett debattinlägg i sig. Tävlingarna och tidningarna levde i symbios. Genom att växelvis ge och ta, skapades möjligheter för både arkitekter och press att växa.⁵⁰ Aftonbladet presenterar det vinnande förslaget utan att närmare värdera resultatet, förutom interiören som beskrivs i positiva ordalag.

*”Interiören i dämpade färger och mjuk belysning något som hade varit önskvärt att tidigare få se i våra kyrkor”.*⁵¹

Vidare berättar man att arkitekten tänkt sig kyrkan uppförd i fogstruket tegel och sockel i granit med lister i sandsten. Efter 1990-talets naturstensperiod hade det oputsade fasadteglet efter påverkan från Danmark precis slaget igenom i Sverige, vilket Torben Grut också kommenterar i tidskriften arkitektur då han skriver:

*”Det Wahlmanska förslaget sluter sig nära till de båda finaste och sundaste moderna arkitekturriktningarna: den danska och den engelska tegelbyggnadskonsten, och är samtidigt fullt svensk och självständig”.*⁵²

Torben Grut ansåg förslaget vara en länk i ett genombrott inom svensk byggnadskonst och vidare skrev han att Wahlmans kyrka var både originell, ny och intressant. Att

⁴⁸ Kaijeser m.fl Engelbrektskyrkan, *Minnesskrift vid kyrkoinvigningen*, Stockholm 1914, s. 5

⁴⁹ Wærn, s. 94. Mest anlita domare i början av 1900-talet var följande; Clason, Westman, Lilienberg, Möller, Östberg och Wahlman.

⁵⁰ Wærn, s.88

⁵¹ Ett nytt kyrkobyggnads förslag, *Aftonbladet*, 1906-05-11.

⁵² Grut Torben, Täflingen för ny kyrka jämte församlingshus för Engelbrekts församling i Stockholm, *Arkitektur* nr 7, 1906

förslaget ansågs vara början på något nytt i striden eller sökandet efter en ny svensk arkitektur, framgår också i Torben Gruts recension:

“Arkitektens Wahlmans tävlingsförslag är genomgående organiskt och sunt, känsligt och kärleksfullt och skiljer sig lika mycket från den döda stil schablon, vilken länge behärskat vår kyrkoarkitektur”.⁵³

Svenska Dagbladet presenterar både första och andrapristagarna och kommenterar att

”första priset framställer en centralkyrka med originell arkitektur”.⁵⁴

Stockholm-Tidningen visar bara upp det vinnande förslaget, tillsammans med delar av nämndens motivering. Tidningen kommenterar likt Svenska Dagbladet, fast lite vassare genom att använda ordet mycket.

”Det föreställer en centralkyrka med mycket originell arkitektur”.⁵⁵

Dagens Nyheter har ägnat tävlingen betydligt mer uppmärksamhet och i stället för att bara återge nämndens motivering har man skrivit en hel artikel med egna reflektioner om det vinnande förslaget. Under rubriken *”Ett blivande Östermalms tempel”* får vi veta att kyrkan inte är orienterad efter vädersträcken utan efter det bästa läget på platsen och vidare att det yttre är:

”tilltalande och av mycket ovanlig och originell karaktär”.⁵⁶

Först är man alltså positiv och därefter mer motsägelsefull när man fortsätter artikel:

”Visserligen ser man inflytande av medeltida arkitektoniska motiv osv... men det hela ger ett säreget intryck”.⁵⁷

Tidningen skriver att kyrkan har likheter med en förstorad villabyggnad. Wahlman hade inlett sin karriär med att rita villor, vilka hade mottagits väl, men det här var hans första kyrka. Vad interiören beträffar står följande:

”En stor triumfbåge i en ganska egendomlig äggformig rörelse leder in till altaravdelningen den verkar säregen men vacker”.⁵⁸

Artikeln avslutas med följande rader:

”Även om den stil hr Wahlman har valt ej står oss och vårt nordiska sinnelag i allmänhet så nära, har han dock utmärkt lyckats i realiserandet av det han åsyftat. Detta tempel, om det kommer till utförande skulle bli en prydnad för vår huvudstad”.⁵⁹

⁵³ Grut Torben, Tävlingen för ny kyrka jämte församlingshus för Engelbrekts församling i Stockholm, *Arkitektur* nr 7, 1906

⁵⁴ Engelbrektskyrkan på Östermalm, pristävlingens resultat, *Svenska Dagbladet* 1906-05-19

⁵⁵ Den nya kyrkan på Östermalm, *Stockholms-Tidningen* 1906-05-21

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Ett blivande Östermalms tempel. *Dagens Nyheter*, 1906-05-27

I allmänna tävlingar tävlade man om priset, medan en inbjuden tävling enbart gällde projekteringsuppdraget. Wahlman var därför väl medveten om att hans första pris inte nödvändigtvis skulle komma att utföras. Att han senare fick modifiera sitt förslag tycks också rimligt. Att både vinna en allmän tävling och sedan få sitt förslag uppfört, om än modifierat måste ha varit en bedrift och påverkat hans fortsatta karriär positivt.

Vid uppbyggnaden av kyrkan var den stora förändringen, att de två små tornen över var och en av kyrkans två huvudentréer från norr och söder byttes ut till ett enda smäckra klocktornet på sydfasaden.

Mycket positivt har skrivits om kyrkan men i samband med invigningen kritiserades dess yttre av både Carl Bergsten i *Arkitektur* och Torben Grut i *Ord och bild*. I deras för övrigt lovordade recensioner, talar de om en alltför splittrad uppbyggnad.⁶⁰ Även Arvid Baeckström som lovordar kyrkan skriver:

”På många gör kyrkans yttre ett intryck av något alltför hopgyttat och sönderdelat”.⁶¹

I avhandling *Centralkyrkor Inom Svenska kyrka 1820-1920* sammanfattar Krister Malmström centralkyrkornas uppgång och fall med att beskriva Engelbrektskyrkan som både höjdpunkt och återgångsverk. Engelbrektskyrkan var i sin planform en korsformad centralkyrka med långhusplanens längdriktning mot ett sakralt utformat kor. Efter 1914 när kyrkan äntligen stod klar återgick man helt till att rita kyrkor med långhusplan.⁶² Wahlmans senare utförda kyrkor skulle alla skilja sig från hans första.

7. SAMMANFATTNING OCH AVSLUTANDE DISKUSSION

Lars Israel Wahlman vann pristävlingen för Engelbrektskyrkan i Stockholm år 1906. Ett flertal av de tävlingar som utlystes kring sekelskiftet gällde uppförande av ny kyrka. Vid en jämförelse i efterhand av kyrkoarkitekturen ter sig Engelbrektskyrkan än mer unik och originell. De moderna tävlingarna växte fram i samband med industrialismen och det borgerliga samhällsbygget. Under nittonhundratalets första år fastställdes de bestämmelser som till sina grundläggande principer fortfarande gäller för tävling. Alla unga arkitekter tävlade. Tävlanen sågs som en start för en självständig verksamhet och trots få chanser att vinna fortsatte arkitekterna tävla. Tidningarnas mediala framväxt fungerade ibland som en länk mellan arkitekter och allmänhet.

Vid en textanalys av nämndens motiveringar framgår tydligt att ledamöterna redan för över hundra år sedan arbetade med beslutsmatris, för att på ett professionellt sätt kunna bedöma de skissritningar som inkom till tävlingen för Engelbrektskyrkan och dess församlingshus. Nämnden fann en avgörande skillnad mellan finalisterna som motiverade merpartens val av vinnare.

Wahlmans bidrag var det enda förslaget som i motiveringen uppfyller alla åtta designkriterierna. Tengboms och Torulfs kommer som en god tvåa och uppfyller alla

⁶⁰ Bergsten Carl, Engelbrektskyrkan, *Arkitektur nr 11*, 1914. S. 22 samt Grut Torben, En modern Kyrkobyggnad, *Ord och bild nr 4*, 1916. S 528

⁶¹ Baeckström Arvid, Två kyrkor – Saltsjöbadskyrkan och Engelbrektskyrkan, *Svensk tidskrift* 1914

⁶² Malmström Krister, *Centralkyrkor – Inom Svenska kyrkan 1820-1920*, Stockholm 1990. s.347

kriterier utom *originalitet och nyhetsvärde*. Det var således ett designkriterium som fällde utslaget.

Tävlingsprogrammet har på ett övergripande plan styrt värderingen av de inlämnade förslagen. Det anmärkningsvärda då det gäller första priset är att programmet föreskrev en kyrka med torn eller kupolöverbyggnad något prisvinnaren valt att bortse ifrån och i stället ritade en kyrka med ett par rundade torn. Det betyder att nämnden accepterade avvikelser från programmet. Nämnden hade uppenbarligen ett stort handlingsutrymme i förhållande till programkraven.

Nämnden lämnade först ett allmänt omdöme vid en första gallring och därefter individuella motiveringar. Oenighet i nämnden har protokollförts. Nämnden rekommenderade bearbetning för både första och andra pristagaren. Vidare rekommenderades en ny tävling mellan första och andre pristagarna. Detta för att avgöra vem som skulle få projekteringsuppdraget.

Den 12 maj 1906 togs beslut, första priset gick till Wahlmans förslag. Att vinna prispengar för bästa förslag var ingen garanti för att ens förslag skulle komma till utförande. I pristävlingar tävlade arkitekterna enbart om pengar. Engelbrekts församling höll sin första kyrkostämma den 29 maj 1906. Stämman bestämde att tillkalla sakkunniga för att rådgöra med dem om lämpliga åtgärder.

Detta kan ha berott på oenigheten inom nämnden, men också på den kritik eller förvåning över det vinnande förslaget som framkommit i dagspressen. Kyrkorådet tillkallade följande sakkunniga: professor Isak Gustaf Clason samt arkitekterna Ferdinand Boberg och Erik Lallerstedt. De sakkunniga instämde i nämndens första utlåtande och avböjde tanken på nya tävlingsförslag i sitt utlåtande den 5 oktober 1906.

En reflektion vid granskningen av tävlingen är nämnden och de sakkunnigas koppling till KTH och den relation de hade till den unga lovande arkitekten. Isak Gustaf Clason hade varit hans huvudlärare i arkitektur, Ludvig Peterson biträdande lärare vid husbyggnadskonst under den period Wahlman studerade och Ernst Stenhammar hans huvudlärare i husbyggnadskonst. Wahlman hade dessutom gjort sin praktik hos Peterson och Stenhammar. Arkitekterna Erik Lallerstedt och Ferdinand Boberg hade samtliga studerat vid KTH och var förespråkare av den moderna arkitekturskolan. Det oputsade fasadteglet med påverkan från Danmark hade precis slagit igenom i Sverige. Det kan ha haft betydelse när man avböjde tanken på ny tävling. 2:a pristagarna Tengbom och Torulf var utbildade vid Chalmers i Göteborg och hade troligen inte samma koppling till nämnden. Deras kyrka beräknades också bli dyrare. Wahlmans förslag var inte bara originell i sin form, den karaktäriseras också av oputsat tegel (nyhetsvärde) och beräknades hålla budgeten. Tidningarna skrev bland annat att kyrkan var säregen och originell.

Att ”designkriterierna” i stort överstämmer med nomineringen av Stenprisets tävlingsförslag visar på en lång kontinuitet som påvisar att kriterier fungerar som måttstock för nämndens bedömning av de olika förslagen. Att kriterierna som användes var ungefär desamma för hundra år sedan tyder på lång kontinuitet inom arkitektkårens syn på arkitektonisk kvalitet.

8. EGENA REFLEKTIONER AV EN BYGGNADSANTIKVARIE

Att använda ”designkriterier” för att kunna fälla trovärdiga omdömen påminner i stora drag om kulturmiljövårdens tillvägagångssätt vid värdering av bebyggelse. Att definiera de enskilda byggnadernas kulturhistoriska värden för att på så sätt värna om den befintliga arkitekturen, måste ske på trovärdiga grunder. Underlaget utgörs i form av en byggnadsinventering, samt sammanställning av arkivhandlingar. Ovanstående ligger sedan till grund för värderingen som görs av varje enskild byggnad. Bedömningen sker efter objektets dokumentvärde, upplevelsevärde och förstärkande värde i enlighet med *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse*, Axel Unnerbäck 2002. Sammanställningen som gjordes vid RAÄ är ny, men värderingen i sig har en lång kontinuitet inom kulturmiljövården.

Inom kulturmiljövården görs värdering av bebyggelse av en grupp erfarna antikvarier, för att garantera klassificeringens riktighet och hållbarhet. Avsikten är att uppnå likhet i värderingen. Det slutgiltiga avgörandet görs av stadsantikvarien. En nyexaminerat antikvarie får ofta börja med att inventera bebyggelse och ta fram underlag, på så sätt skolas de yngre in i yrket. Synsättet etableras och utvecklas. Byggnaderna klassificeras i fyra kategorier beroende på deras kulturhistoriska värde och redovisas sedan på kartor. På så vis sker en gallring, de byggnader som är ”särskilt värdefulla, från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt” tilldelas en egen motivtext.⁶³ Tillvägagångssättet påminner om arkitekturmännens tillvägagångssätt vid gallring av inkomna tävlingsförslag och formulering av arkitektonisk kvalitet. En arkitekt skolas in i yrket, tävlar och utvecklar erfarenhet, en gemensam grund som delas av arkitektkåren. Med kunskap och erfarenhet finns sedan möjlighet att själv sitta i nämnden.

⁶³ Bebyggelseregistret tillgängligt via www.bebyggelseregistret.raa.se, i registret finns bland annat en kulturhistorisk inventering av bebyggelsen i Stockholms ytterstad från 2004-2009. Kulturhistorisk klassificering finns på klassificeringskartan *Kulturhistorisk klassificering av Stockholms bebyggelse*. Klassificeringen grundas på de inventeringar stadsmuseet kontinuerligt gjort sedan 1970-talet.

8. KÄLLOR OCH LITTERATUR

Figurförteckning

Framsida: Det vinnande förslaget av Lars Israel Wahlman, Källa:

”Verk av L I Wahlman”, Stadsarkivet har enbart de slutgiltiga ritningarna.

Figur: 1” Presto” inlämnat Av arkitekt Alf Landén. Källa Stadsarkivet, ritning fotograferad av Christina Andersson

Figur: 2 Motto Komplex ritat av Axel Lindgren. Källa Stadsarkivet, ritning fotograferad av Christina Andersson.

Figur: 3 Det vinnande förslaget av Wahlman, Källa: ”Verk av L I Wahlman”, Stadsarkivet har enbart de slutgiltiga ritningarna.

Figur: 4, Arkitekterna Tengboms och Torulfs förslag kom på andra plats. Källa: Stadsarkivet, ritning fotograferad av Christina Andersson

Figur: 5, Tredje priset delades av två, pris för kyrka gick till Charles Lindholm. Källa Stadsarkivet, ritning fotograferad av Christina Andersson

Figur 6: Motto Croix ritat av G.A. Nilsson fick tredje pris för sitt församlingshus. Källa: Tidskriften Arkitektur, nummer 8, 1906.

Figurbilaga

Figur: 7 Wahlmans interiörperspektiv, inlämnat tävlingsförslag 1906. Källa: Verk av L I Wahlman

Figur: 8 Kyrkan från öster, slutgiltigt utseende, 1907. Källa: Verk av L I Wahlman

Figur 9: Tävlingsförslaget till församlingshus 1906. Källa: Verk av L I Wahlman

Figur: 10 Det slutgiltiga utseendet växer långsamt fram, skisser från 1907? Källa: Verk av L I Wahlman

Figur: 11, På andra plats i pristävlingen kom Tengbom och Torulfs förslag. Källa: Tidskriften Arkitektur 1906

Tryckta källor och Litteratur

Kaijser Arthur , Humphrey Georg m.fl., *Engelbrektskyrkan -Minnesskrift vid kyrkoinvigningen den 25 januari 1914*, Stockholm 1914

Lind Ivar Sven, Bengt Romare, Sterner Nils (red). *Verk av L I Wahlman, skisser ritningar och fotografier*, Stockholm 1950

Malmström Krister, *Centralkyrkor Inom Svenska kyrkan 1820-1920: Med en byggnadsantikvarisk inriktning*, Stockholm 1990

Nilsson Christina, *Kyrkoguiden Vägledning till kyrkorna i Stockholms stift*

Nilsson John, *Omkring en kyrka*, Stockholm 1964

Wærn Rasmus, *Tävlingarnas tid Arkitektävlingarnas betydelse i borgerlighetens Sverige*, Stockholm 1996

Tidningsartiklar

Bergsten Carl, Engelbrektskyrkan, Tidskriften *Arkitektur* nummer 2, 1914

Brunius August, Två kyrkor, *Det nya Stockholm*, 1926

Bäckström Arvid, Två kyrkor, Saltsjöbadskyrkan och Engelbrektskyrkan, *Svensk tidskrift* 1914

Den nya kyrkan på Östermalm, *Stockholms-Tidningen* 1906-05-21

Engelbrektskyrkan på Östermalm, pristävlingens resultat, *Svenska Dagbladet* 1906-05-19

Ett blivande Östermalms tempel, *Dagens Nyheter*, 1906-05-27

Ett nytt kyrkobyggnads förslag, *Aftonbladet* 1906-05-11
Grut Torben, Täflingen för ny kyrka jämte församlingshus för Engelbrekts församling i Stockholm, Tidskriften *Arkitektur nummer 7*, 1906
Grut Torben, Täflingen för ny kyrka jämte församlingshus för Engelbrekts församling i Stockholm, Tidskriften *Arkitektur nummer 8*, 1906
Rönn Magnus, Att bedöma arkitektonisk kvalitet – Om konsten att utse en vinnare, *Nordisk Arkitekturforskning nummer 3*, 2003
Torben Grut, En modern kyrkobyggnad, *Konst Årg3, nummer 4*, 1913-14
Torben Grut, Engelbrektskyrkan, *Ord och bild*, 1916
Wahlman Lars Israel, Engelbrektskyrkan, Tidskriften *Arkitektur nummer 2*, 1914

Internetadresser

http://sv.wikipedia.org/wiki/Lars_Israel_Wahlman, Sidan besöktes 2010-04-29
http://sv.wikipedia.org/wiki/Erik_Lallerstedt, Sidan besöktes 2010-04-29
http://sv.wikipedia.org/wiki/Hans_Hildebrand, Sidan besöktes 2010-04-29
http://sv.wikipedia.org/wiki/Ludwig_Peterson, Sidan besöktes 2010-04-29
http://sv.wikipedia.org/wiki/Albert_Theodor_Gellerstedt, Sidan besöktes 2010-04-29
http://sv.wikipedia.org/wiki/Ferdinand_Boberg, sidan besöktes 2010-05-14
http://sv.wikipedia.org/wiki/Isak_Gustaf_Clason, sidan besöktes 2010-05-14
<http://www.tengbomgruppen.se/home.aspx#/history/>, sidan besöktes 2010-05-28
www.bebyggelseregistret.raa.se, Uppsatsens författare har under flera års tid arbetat med kulturhistorisk inventering av bebyggelsen i Stockholms ytterstad. Materialet finns tillgängligt i bebyggelseregistret.

Kunglig Biblioteket

<http://libris.kb.se/bib/384716>
<http://libris.kb.se/bib/1837723>

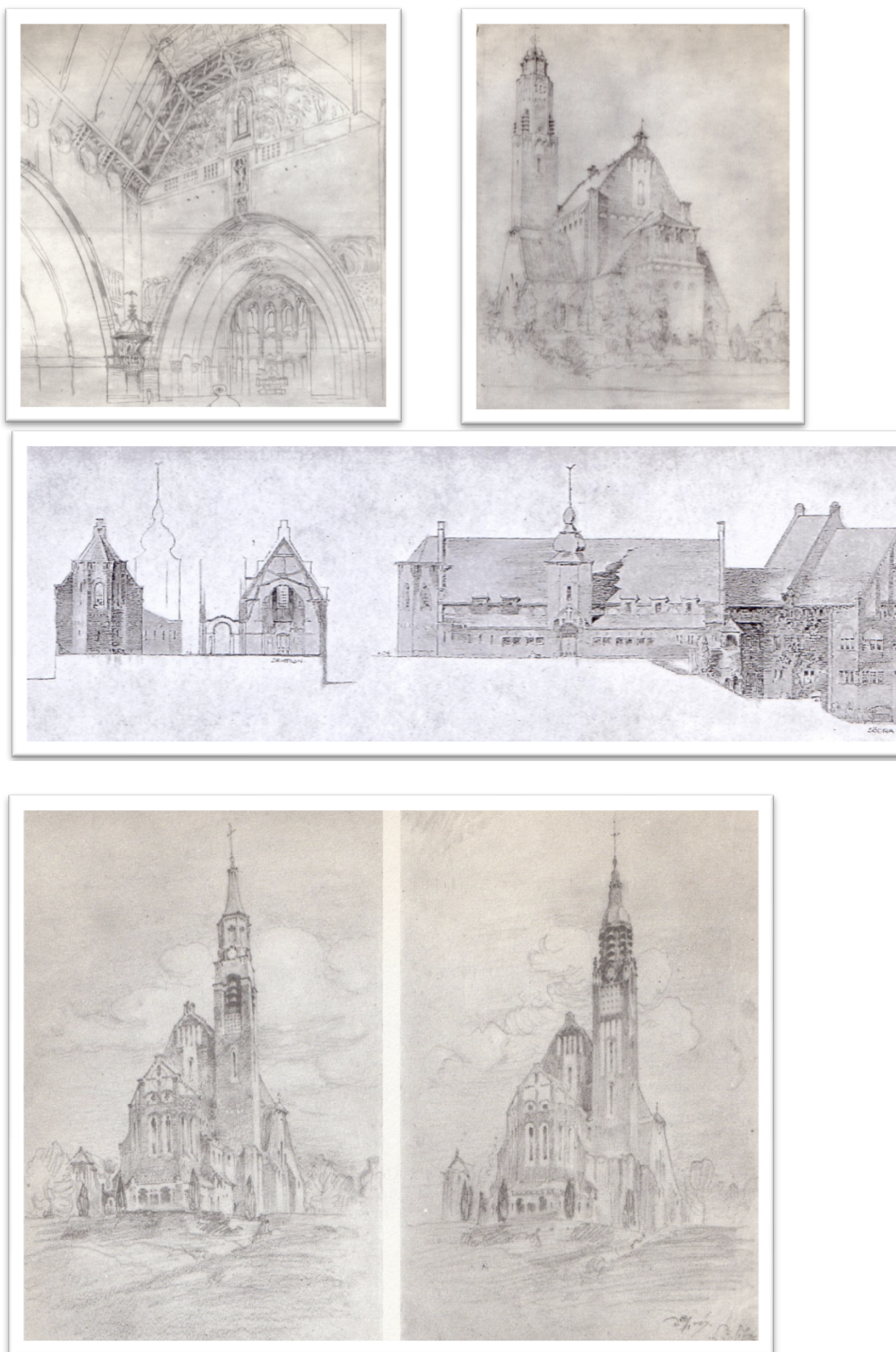
Muntliga källor

Enligt muntlig uppgift av Gertred Nord anställd vid Nationalmuseums arkiv, 2010-05-20
Enligt muntlig uppgift av Kaj Hellkvist anställd vid Nationalmuseums arkiv, 2010-05-25. Kaj åker till museets arkiv och går igenom, handlingar från 1906.

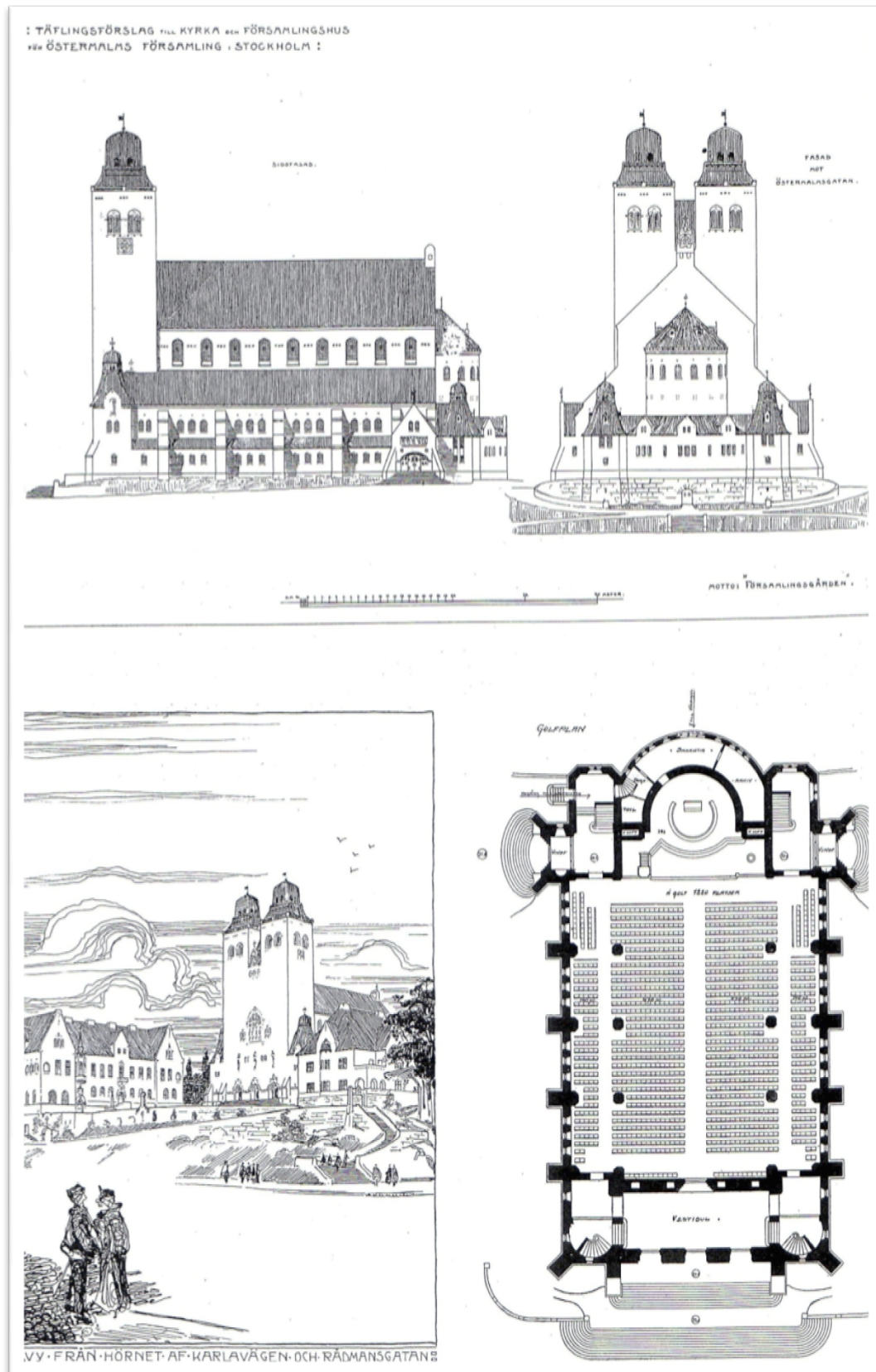
Bakgrundslitteratur

Bäckman m Träpriset – Om konsten att utse vinnare, TRITA-ARK –
Forskningspublikation 2009:2
Lallerstedt Erik, Arkitekternas hyllning till Engelbrektskyrkans arkitekt, Tidskriften *Arkitektur nummer 2*, 1914
Svensson Charlotte, *Arkitekturtävlingar, om konsten att hitta en vinnare*, TRITA-ARK, Stockholm 2008:3
Unnerbäck, Axel, *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm 2002

Bilaga

Figur: 7 Wahlmans interiörperspektiv, inlämnat tävlingsförslag 1906. Figur: 8 Kyrkan från öster, troligen 1907. Figur 9: Förslaget till församlingshus 1906. Figur: 10 Det slutgiltiga utseendet växer långsamt fram skisser från 1907? Källa: Verk av Wahlman

Figur: 11, På andra plats i pristävlingen kom Tengbom och Torulfs förslag. Källa: Tidskriften Arkitektur 1906